

Janusz Bilski*

ZAŁOŻENIA TEORII OPTIMALNEGO OBSZARU WALUTOWEGO – WNIOSKI DLA UNII EUROPEJSKIEJ

Teoria optymalnego obszaru walutowego została sformułowana przez Roberta Mundella¹ w 1961 r. Dla Roberta Mundella inspiracją intelektualną do badań nad rolą kursów walutowych w polityce gospodarczej nie były procesy integracji gospodarczej, lecz tzw. eksperyment kanadyjski z lat 1950–1961 (więcej zob. s. 6). Mundell, *avant la lettre*, podjął próbę określenia warunków funkcjonowania unii walutowej. Badania te nie znalazły specjalnego uznania wśród teoretyków i polityków zajmujących się integracją gospodarczą. Do połowy lat osiemdziesiątych koncepcja optymalnego obszaru walutowego (OOW) nie była traktowana jak teoretyczne uzasadnienie potrzeby budowy unii walutowej. Kryzys światowego systemu walutowego i koncepcja „immanentnej logiki rozwojowej integracji” W. Hallsteina były dla państw Wspólnoty wystarczającymi argumentami za intensyfikacją procesów integracji walutowej. *Traktat z Maastricht*, doświadczenia Europejskiego Systemu Walutowego oraz projekty utworzenia Unii Gospodarczej i Walutowej (UGiW) skłoniły ekonomistów do ponownego zajęcia się teorią OOW.

KONCEPCJE OPTIMALNEGO OBSZARU WALUTOWEGO R. MUNDELLA

R. Mundell budując koncepcję optymalnego obszaru walutowego próbował rozwiązać dwa ważne problemy ekonomiczne²:

* Prof. nadzw., dr hab., Katedra Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ Robert Mundell – Kanadyjczyk ur. 1931 r., Nagroda Nobla w 1999 r., praca definiująca założenia optymalnego obszaru walutowego – R. Mundell, *A Theory of Optimum Currency Areas*, „The American Economic Review”, wrzesień 1961.

² E. Drabowski, *Pieniądz światowy w kapitalizmie*, PWE, Warszawa 1976; A. Bień, *Optymalny obszar walutowy*, PWE, Warszawa 1988.

1) właściwy wybór instrumentów polityki gospodarczej, aby zapewnić państwom najbardziej skuteczne działanie,

2) osiąganie przez państwa równowagi zewnętrznej, rozumianej przede wszystkim jako równowaga bilansu handlowego; rzecz w sprawnym działaniu symetrycznych procesów wyrównawczych, tak by ekspansja jednego kraju nie dokonywała się kosztem recesji w pozostałych.

Oczywiście cel badawczy pracy Mundella jest różnie interpretowany przez ekonomistów. Niektórzy, na przykład B. McCallum³, uważają, że badania nad optymalnym obszarem walutowym to pewien „tradeoff” między mikroekonomiczną efektywnością a makroekonomiczną elastycznością gospodarek (możliwością osiągania równowagi zewnętrznej). Oznacza to, że obszar jednej waluty zwiększa efektywność polityki gospodarczej, lecz równocześnie ogranicza możliwość absorpcji przez politykę monetarną szoków zewnętrznych w poszczególnych subregionach. Bardzo istotną uwagą McCalluma było zwrócenie uwagi, że koncepcja Mundella to spojrzenie na efektywność polityk gospodarczych z punktu widzenia optimum ogólnosiwiatowego. Ten globalny punkt widzenia może różnić się od racji poszczególnych państw-regionów.

W dyskusji na temat optymalnego obszaru walutowego wykształcił się w latach sześćdziesiątych XX w. nurt, który odbiega od podstawowego kierunku badań Mundella i koncentruje uwagę na określeniu warunków, jakie muszą spełniać kraje-regiony, aby można było wprowadzić strefę jednej waluty. Jest to zapewne przybliżenie teorii OOW do praktyki życia gospodarczego, ale równocześnie zawężenie jej pola badawczego.

Dla łatwiejszego zrozumienia założenia teorii OOW, opis badań R. Mundella należy rozpocząć od tzw. eksperymentu kanadyjskiego. Najogólniej rzecz biorąc polegał on na utrzymywaniu przez Kanadę w latach 1950–1961 kursu płynnego. Trzeba tu jednak przypomnieć, że okres ten to dominacja w międzynarodowym systemie walutowym kursów stałych, zalecanych przez władze Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Rząd Kanady zdecydował się na upłynnienie kursu własnej waluty w celu uniezależnienia się od wpływu koniunktury w USA. Uważano, że stały kurs tworzy niebezpieczny kanał transmisji impulsów koniunkturalnych. Eksperyment zakończył się fiaskiem, w okresie tym odnotowano stagnację eksportu, wzrost bezrobocia. Analizując przyczyny tego stanu rzeczy Mundell po raz pierwszy w historii międzynarodowych stosunków gospodarczych zadał pytania: czy granice państwa muszą pokrywać się z obszarem stosowania jednej waluty? czy optymalny obszar walutowy może łączyć regiony różnych państw?

Według Mundella optymalny obszar walutowy oznacza:

– terytorium, na którym cyrkulują różne waluty połączone sztywnymi i nieodwołalnymi kursami walutowymi lub wspólna waluta,

³ B. McCallum, *International Monetary Economics*, Oxford, University Press 1996, s. 258.

- strefę, w której prowadzona jest wspólna polityka monetarna (wspólny bank centralny),
- obszar, na którym istnieje wysoki stopień mobilności czynników produkcji i jej brak w stosunku do reszty świata,
- obszar, na którym efektywność polityki gospodarczej jest wyższa, co pozwala osiągać stabilny poziom cen, niską stopę bezrobocia i równowagę zewnętrzną.

Kontynuując rozważania Mundella można przyjąć że, strefa walutowa (ze wspólną walutą), która nie gwarantuje większej efektywności polityki gospodarczej, jest wspólnym, ale nie optymalnym obszarem walutowym.

Korzystając z doświadczeń kanadyjskich R. Mundell w prosty sposób egzemplifikuje przesłanki i warunki tworzenia optymalnego obszaru walutowego.

Przykład 1.

Analizujemy sytuację w dwóch krajach, których gospodarki charakteryzują się następującymi cechami:

- występuje równowaga zewnętrzna,
- występuje równowaga wewnętrzna (rozumiana jako stabilny poziom cen i niski poziom bezrobocia),
- kraje prowadzą politykę walki z inflacją,
- stosowane są stałe kursy walutowe między krajami.

Wariant I – słaba mobilność czynników produkcji między krajami:

Istniejący stan równowagi zostaje zakłócony przez wzrost popytu na towary kraju A. Powoduje to deficyt bilansu handlowego, recesję, wzrost bezrobocia w kraju B i powstanie nadwyżki bilansu handlowego oraz presji inflacyjnej w kraju A. Jeżeli kraj A użyje polityki monetarnej do hamowania wzrostu cen, ograniczy tym samym działanie mechanizmu wyrównawczego (wzrost cen → pogorszenie się konkurencyjności eksportu). W tej sytuacji cały ciężar polityki wyrównawczej spada na kraj B. Oznacza to, że asymetria procesów wyrównawczych powoduje recesję w kraju B.

Wariant II – wysoki poziom mobilności czynników produkcji między krajami:

Przesunięcie popytu na towary kraju A i wszystkie konsekwencje z tego wynikające uruchamiają przepływ czynników produkcji (pracę, kapitał) z kraju B do kraju A. Powstanie nowa równowaga popytu i podaży na pracę w każdym państwie. W tej sytuacji przepływy czynników produkcji zastępują procesy wyrównawcze z udziałem kursu walutowego.

Wnioski wynikające z przykładu są następujące:

- polityka monetarna jednego z państw może zakłócić działanie mechanizmu wyrównawczego (ceny → kurs walutowy);
- działanie mechanizmu ceny → kurs może być zastąpione przez przepływy czynników produkcji, przede wszystkim siły roboczej.

Przedstawione wnioski nie są jeszcze przesłankami tworzenia OOW, wskazują jedynie, że w określonych warunkach mechanizm kursu walutowego może być zastąpiony innym procesem w celu osiągnięcia równowagi zewnętrznej. To bardzo ważne stwierdzenie, od czasu systemu waluty złotej teoria i praktyka gospodarcza zakładały, że kurs waluty jest podstawowym instrumentem umożliwiającym działanie mechanizmu wyrównawczego.

Wnioski wynikające z przykładu 1 są wykorzystywane dla sformułowania zaleceń wynikających z przykładu 2.

Przykład 2.

Gospodarka światowa składa się z dwóch państw: USA i Kanady. Każde z tych państw ma dwa regiony – „wschodni” produkujący materiały budowlane i „zachodni” produkujący samochody.

Następuje wzrost popytu na materiały budowlane i spadek popytu na samochody. W regionach „zachodnich” USA i Kanady wystąpi recesja i wzrost bezrobocia; w regionach „wschodnich” wzrost produkcji, nasilenie się presji inflacyjnej. Banki centralne Stanów Zjednoczonych i Kanady znalazły się w bardzo trudnej sytuacji. Nie można przy użyciu tego samego instrumentu polityki pieniężnej równocześnie walczyć z bezrobociem w regionie „zachodnim” i hamować wzrost cen w regionie „wschodnim”. Jeżeli kraj zdecyduje się na restrykcyjną politykę pieniężną, to ograniczy ekspansję gospodarczą w regionie „wschodnim”, ale pogłębi bezrobocie w „zachodnim”. Odwrotnie, gdy będzie prowadził ekspansywną politykę pieniężną.

Mundell proponuje utworzenie dwóch regionów walutowych z własnymi bankami centralnymi. Powstaje obszar dolara „zachodniego” i obszar dolara „wschodniego”. Teraz „nowe” banki centralne mogą prowadzić skuteczną politykę monetarną. W ten sposób powstają dwa optymalne obszary walutowe.

Tak utworzone optymalne obszary walutowe charakteryzują się zdolnością do automatycznego likwidowania bezrobocia i nierównowagi zewnętrznej bez konieczności używania kursu walutowego jako instrumentu polityki koniunkturalnej.

Mundell nie jest ortodoksą swojej teorii. Twierdzi, że dzielenie jednego państwa na różne regiony walutowe jest rozwiązaniem niepraktycznym. Obszar władzy ekonomicznej nie będzie pokrywał się z władzą polityczną. Lepszym rozwiązaniem, zbliżającym do optimum, jest tworzenie wspólnych walut dla ugrupowań integracyjnych. Tak sformułowana koncepcja OOW okazała się bardzo inspirująca intelektualnie. Wielu ekonomistów kontynuuje badania R. Mundella wprowadzając do teorii dużo nowych elementów. W pracach nad koncepcją optymalnych obszarów walutowych można wyodrębnić dwa nurty:

- tzw. tradycyjny, w którym autorzy próbują przede wszystkim definiować kryteria tworzenia OOW (np. R. McKinnon, P. Kennen, G. Magnifico),
- tzw. nowe podejście do teorii, w którym podejmowane są próby stworzenia ekonomicznej mapy kosztów i korzyści wynikających z funk-

cjonowania OOW. Zakłada się tu, że można – tworząc optymalny obszar walutowy – stosować różne kryteria kwalifikujące kraje członkowskie, ale i tak w konsekwencji decyzja o utworzeniu OOW jest decyzją o charakterze politycznym (np. H. G. Grubel, P. de Grauwe, J. A. Frankel).

Tak zwane podejście tradycyjne jest bardzo dobrze opisane w literaturze ekonomicznej⁴. Wystarczy zatem przedstawienie najważniejszych wyników prowadzonych badań.

Zdaniem R. McKinnona podstawowym kryterium optymalnego obszaru walutowego jest wysoki stopień otwarcia gospodarek państw kandydujących. Stopień ten jest mierzony stosunkiem towarów, które są (lub mogą być) przedmiotem handlu zagranicznego (*tradable*), do towarów, które są sprzedawane tylko na rynku krajowym (*nontradable*). Wysoki udział towarów *tradable* do ogółu towarów konsumowanych w badanym obszarze walutowym oznacza zależność poziomu cen krajowych od cen rynku światowego. Gdy zależność jest duża oznacza to, że poziom kursu walutowego silnie oddziałuje na poziom cen i pośrednio na poziom płac realnych. Ogranicza to możliwość wykorzystania zmian kursu walutowego do równoczesnego stabilizowania cen krajowych, osiągania równowagi bilansu płatniczego. Bardziej efektywna może być polityka fiskalna.

Aktywna polityka kursowa może być natomiast skuteczna w warunkach gospodarki o niskim stopniu otwarcia i o wysokim udziale dóbr *nontradable*.

Z punktu widzenia uczestnictwa państw w OOW widać wyraźnie, że włączenie kraju do strefy walutowej, a zatem eliminacja kursu walutowego jako instrumentu polityki gospodarczej, jest silnie skorelowane ze stopniem otwarcia gospodarki.

Na początku lat siedemdziesiątych G. Magnifico przedstawił bardzo praktyczne kryterium członkostwa państw w OOW. Jest to zbliżona skłonność do akceptowania poziomu inflacji. Wyraża się ona prowadzeniem polityki monetarnej ograniczającej wzrost cen krajowych. Podobny poziom stóp inflacji gwarantuje niewykorzystywanie zjawiska pod- i nadwartościowości walut w relacjach wzajemnych. Nie ma zatem potrzeby częstych korekt kursów walutowych. Na koncepcję G. Magnifico w sposób wyraźny wpłynęły plany tworzenia unii walutowej z połowy lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

OPTYMALNY OBSZAR WALUTOWY A INTEGRACJA WALUTOWA UE

Doświadczenia integracji walutowej państw Wspólnoty z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych skierowały badania nad optymalnym obszarem walutowym w stronę analiz efektywności mechanizmów wyrównawczych

⁴ E. Drabowski, *Pieniądz światowy...*, A. Bień, *Optymalny obszar...*

i możliwości absorpcji szoków asymetrycznych. Problem jest istotny gdyż eliminacja marż wahań kursów walutowych oznacza zastępowanie polityki kursowej przez przepływy kapitałów, siły roboczej oraz elastyczność płać-ceny.

Przedstawione poniżej koncepcje (P. de Grauwe i J. A. Frankla) łączą „tradycyjne” i „nowe” ujęcie teorii OOW. Autorzy z jednej strony uwzględniają kryteria udziału w OOW, z drugiej analizują koszty i korzyści wynikające z uczestnictwa we wspólnej strefie walutowej.

Nim przejdę do opisu wyników badań, kilka zdań poświęcę wyjaśnieniu istoty klasyfikacji i metod absorpcji tzw. szoków asymetrycznych.

Najogólniej rzecz biorąc tzw. szok jest to gwałtowny przebieg procesów gospodarczych silnie zakłócających istniejącą równowagę gospodarczą kraju. Zadaniem polityki monetarnej jest absorpcja, czyli neutralizowanie działania szoków za pomocą:

- polityki kursu walutowego,
- polityki stopy procentowej.

Ze względu na źródło powstawania szoki możemy podzielić na:

- podażowe – zmiany wielkości potencjału produkcyjnego gospodarki oraz zmiany produktywności kapitału powodowane są np. postępowaniem technicznym i technologicznym, zmianami cen surowców i innymi,
- popytowe – zmiany popytu inwestycyjnego powodowane są przede wszystkim zmianami bilansu handlu zagranicznego (Mundell badał przede wszystkim szoki popytowe przenoszone kanałem eksportowym).

Z punktu widzenia zakresu działania szoki dzielone są na:

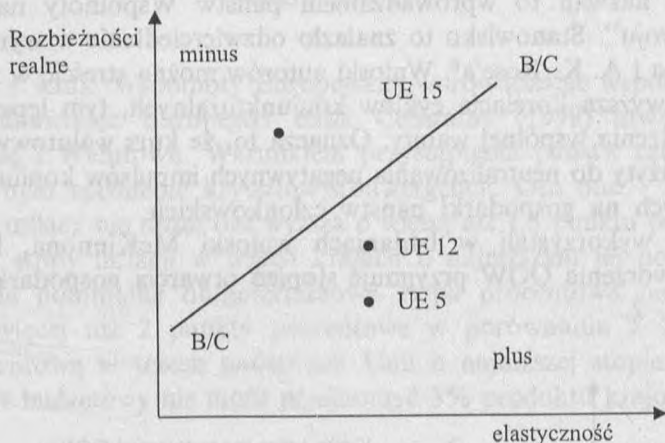
- asymetryczne – których oddziaływanie nie dotyczy wszystkich państw tworzących OOW,
- symetryczne – dotyczą wszystkich państw.

Najpoważniejszym problemem funkcjonowania optymalnego obszaru walutowego jest absorpcja przez kraje szoków asymetrycznych. Sprawa jest trudna, ponieważ z istoty OOW wynika, że władze państw członkowskich nie mogą używać do tego celu polityki kursowej i polityki stopy procentowej. Sprawne funkcjonowanie OOW zależy zatem od efektywności pozostałych instrumentów w neutralizowaniu szoków asymetrycznych.

P. de Grauwe⁵ podjął próbę określenia granicy opłacalności tworzenia optymalnego obszaru walutowego z punktu widzenia państw członkowskich. Uproszczoną formą prezentacji otrzymanych przezeń wyników badań jest poniższy wykres.

Rozbieżność realna jest tu rozumiana jako prawdopodobieństwo wystąpienia szoków asymetrycznych. Przesunięcie się krzywej w górę na osi pionowej oznacza wzrost niebezpieczeństwa zaburzeń gospodarczych wynikających z szoków.

⁵ P. De Grauwe, *Economics of Monetary Union*, Oxford, University Press 2000, według: J. Pelkmans, *European Integration*. Prentice Hall 2001, s. 350.

UE – wszystkie kraje członkowskie
 UE 12 – bez Grecji, Wielkiej Brytanii, Szwecji
 UE 5 – Francja, Niemcy, Benelux

Ryc. 1. Rozbieżności realne i elastyczność w unii walutowej

Źródło: P. de Grauwe, *Economics of Monetary Union*, Oxford, University Press 2000

Na osi poziomej umieszczona jest elastyczność, która oznacza względnie łagodny przebieg procesów wyrównawczych.

Linia B/C jest to miejsce, w którym koszty i korzyści (elastyczność i rozbieżność) wyrównują się.

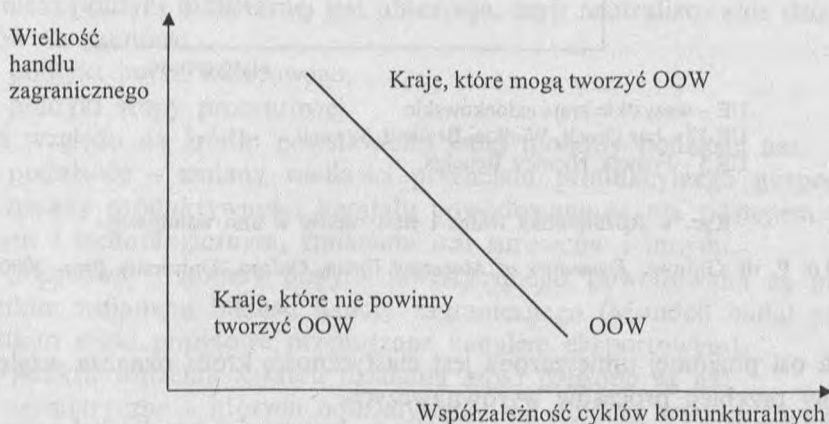
Wyższa rozbieżność oznacza wyższe koszty rezygnacji z kursów walutowych jako instrumentu absorpcji w krótkim okresie szoku asymetrycznego. Wyższa elastyczność, przede wszystkim rynku pracy (elastyczność płac realnych lub mobilności siły roboczej między krajami bądź regionami), oznacza niższe koszty eliminacji polityki kursowej jako instrumentu oddziaływania na koniunkturę.

Przedstawione na rysunku wyniki pokazują, że powyżej linii B/C koszty realnej rozbieżności przewyższają korzyści wynikające z elastyczności. Mówiąc inaczej, absorpcja szoków asymetrycznych przez dostosowania na rynku pracy (płace–ceny) bez udziału polityki kursowej jest zbyt kosztowna. Sytuacja taka odnosiła się, zdaniem P. de Grauwe, do UE–15 w roku 2000. Poniżej linii B/C wyższa elastyczność oznacza niższe koszty procesów wyrównawczych; kraje lokujące się tu są dobrymi kandydatami do tworzenia optymalnego obszaru walutowego.

Praktyka integracji walutowej, poczynwszy od realizacji Planu Wernera, wskazywała jak ważne dla powodzenia tego procesu jest wyrównanie w czasie przebiegu faz cyklu koniunkturalnego w krajach członkowskich. Politycy

i publicyści nazwali to wprowadzaniem państw Wspólnoty na „wspólną ścieżkę rozwoju”. Stanowisko to znalazło odzwierciedlenie w wynikach prac J. A. Frankla i A. K. Rose’a⁶. Wnioski autorów można streścić w następujący sposób: im wyższa korelacja cykli koniunkturalnych, tym lepsze warunki do wprowadzenia wspólnej waluty. Oznacza to, że kurs walutowy nie będzie musiał być użyty do neutralizowania negatywnych impulsów koniunkturalnych oddziałujących na gospodarki państw członkowskich.

Autorzy wykorzystali w badaniach wnioski McKinnona, który jako kryterium tworzenia OOW przyjmuje stopień otwarcia gospodarki. Wnioski ilustruje rys. 2.

Rys. 2. Iloczyn wolumenu handlu i stopień współzależności cykli koniunkturalnych

Źródło: J. A. Frankel, A. K. Rose, *The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria*, NBER Working Paper 5700, 1996

Prosta OOW oddziela kraje, dla których tworzenie obszaru walutowego związane jest z wyższymi kosztami niż oczekiwane korzyści. Im wyższy stopień otwarcia gospodarki i wyższa współzależność cykli koniunkturalnych, tym mniejsze ryzyko zagrożeń wynikających z rezygnacji z kursu walutowego jako instrumentu polityki gospodarczej.

Współzależność cykli koniunkturalnych jest w interpretacji ekonomicznej zbliżona do rozbieżności realnej P. de Grauwe – oznacza w gruncie rzeczy podatność gospodarki na neutralizowanie impulsów koniunkturalnych (szoków) napływających z zewnątrz.

⁶ J. A. Frankel, A. K. Rose, *The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria*, NBER Working Paper 5700, 1996. Więcej na ten temat A. Midera, *Analiza funkcjonowania NAFTA w świetle doświadczeń Unii Europejskiej*, Uniwersytet Łódzki [maszynopis], Łódź 2002, s. 55.

PODSUMOWANIE

W 2002 r. kraje Wspólnoty Europejskiej wprowadzając wspólny pieniądź euro i ustanawiając Europejski Bank Centralny (1998) utworzyły Unię Gospodarczą i Walutową. Warunkiem przystąpienia państw członkowskich do UGiW było spełnienie kryteriów konwergencji. Oto one:

- stopa inflacji nie może być wyższa o więcej niż 1,5 punktu procentowego od średniej stopy inflacji w trzech krajach o najniższym jej poziomie;
- średnia nominalna długoterminowa stopa procentowa nie może być wyższa o więcej niż 2 punkty procentowe w porównaniu z odpowiednią stopą procentową w trzech państwach Unii o najniższej stopie inflacji;
- deficyt budżetowy nie może przekroczyć 3% produktu krajowego brutto (PKB);

- dług publiczny nie może być wyższy niż 60% PKB;
- konieczność przestrzegania marż wahań obowiązujących w Europejskim Mechanizmie Kursowym oraz nieprzeprowadzenie dewaluacji waluty w ciągu dwóch lat poprzedzających wejście do Unii.

W maju 1998 r. Komisja Europejska rekomendowała 11 państw do przejścia do finalnego etapu tworzenia unii walutowej (Grecja przystąpiła doń w 2001 r.). Przedstawione fakty skłaniają do sformułowania pytania: czy praktyka tworzenia UGiW jest spójna z założeniami optymalnego obszaru walutowego. Przypomnę tutaj, że podstawowe warunki tworzenia OOW, to:

- mobilność czynników produkcji ze szczególnym uwzględnieniem przepływu siły roboczej,
- elastyczność płace–ceny;
- wysoki stopień otwarcia gospodarek.

Już tylko ogólne porównanie kryteriów konwergencji z wymienionymi warunkami pokazuje wyraźną różnicę w praktyce i w teorii integracji walutowej. Osiągnięcie przez kraje UE kryteriów konwergencji ma na celu nałożenie na narodowe polityki gospodarcze pewnych ograniczeń, które w konsekwencji oznaczają daleko idącą harmonizację działania instrumentów polityki koniunkturalnej. Efektem tej harmonizacji jest wyrównanie przebiegu faz cyklu koniunkturalnego w krajach członkowskich. W kontekście teorii optymalnego obszaru walutowego może to oznaczać eliminację czy ograniczenie ryzyka wystąpienia w krajach UE szoków asymetrycznych.

Kryteria konwergencji nie są w stanie zapewnić osiągnięcia podstawowego założenia optymalnego obszaru walutowego, to znaczy utworzenia obszaru charakteryzującego się zdolnością do automatycznego likwidowania konieczności używania kursu waluty jako instrumentu polityki koniunkturalnej. Sytuacja taka rodzi niebezpieczeństwo, że powstające nierównowagi zewnętrzne wskutek przesunięcia popytu, będą tworzyć na obszarze UE regiony depresyjne.

Janusz Bilski

THE FUNDAMENTAL PROPOSALS ON THE THEORY OF OPTIMUM CURRENCY AREA – CONCLUSION FOR EU

The intention of this article are being presented the fundamental proposals on the theory of optimum currency area formulated by Robert Mundell and the growing interest of the ideas in the coming years as well.

In this article the attention was directed to the fact that the research being made in the last years are concentrated on the adjustment mechanism and the absorption of the external asymmetric shocks.

There is the theoretical attempt for the verification of the practical effects in monetary integration in EU.